

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان :
The Semiotics of Pir-e Shaliar Ritual Ceremony in
Cultural Landscape of Hawraman
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

نشانه‌شناسی مراسم آیینی پیر شالیار در منظر فرهنگی هورامان

یوسف حمه‌جانی^۱، قادر بایزیدی^{۲*}، جلیل سحابی^۳

۱. گروه معماری، واحد مهاباد، دانشگاه آزاد اسلامی، مهاباد، ایران.

۲. استادیار گروه معماری دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد سنندج، ایران.

۳. استادیار گروه علوم اجتماعی دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد سنندج، ایران.

تاریخ دریافت : ۹۶/۱۲/۰۵ تاریخ اصلاح : ۹۷/۰۶/۲۷ تاریخ پذیرش : ۹۷/۰۷/۰۱ تاریخ انتشار : ۹۷/۱۰/۰۱

چکیده

مقدمه : مقاله حاضر، پژوهشی میدانی و کتابخانه‌ای است که به معرفی و بازسازی معنایی مراسم آیینی پیر شالیار در منظر فرهنگی هورامان از توابع شهرستان سروآباد واقع در استان کردستان، از منظر نشانه‌شناسی می‌پردازد. موضوع مهم در نشانه‌شناسی، بحث تولید معنا و چگونگی معنادار شدن جهان توسط نظام نشانه‌هاست. معنا، مفهومی است که یک نشانه بیانگر آن است.

بیان مسئله : در این میان، رسوم، سنت‌ها و آیین‌های کهن، به‌عنوان نشانه/ باز نمودی فرهنگی از اندیشه و تفکر انسانی، با منشی نمادین، تفسیری از جهان و جهان‌بینی انسان ارائه می‌دهند که در جهان معاصر، به واسطه سيطرة ارتباطات مجازی، در حال فراموشی هستند و امکان بهره‌برداری از آن‌ها در ابعاد گوناگون توسعه در حال نابودی است.

هدف : بر این اساس، هدف عمده این بررسی، کشف و تدوین دلالت‌های معنایی مراسم آیینی پیر شالیار و نظام معنایی حاصل از نشانه/ باز نمودن‌های نمادین آن است تا به واسطه آن بتوان گام‌هایی در جهت تسهیل تبادلات فرهنگی و فراهم کردن زمینه‌های توسعه در این منطقه برداشت.

روش تحقیق : بدین منظور، پژوهش حاضر، در قالب یک روش کیفی، برای گردآوری اطلاعات از روش مردم‌نگاری و اسنادی و برای تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی گردآوری شده، از روش نشانه‌شناسی بهره می‌برد.

نتیجه‌گیری : بخش پایانی این مقاله نشان می‌دهد که مراسم پیر شالیار، نشانه‌ای نمادین از باور قومی و جمعی مردم در منظر فرهنگی هورامان است که سطح جدیدی از معانی ضمنی را در برابر مخاطب نشان می‌دهد. همچنین، این مراسم از منظر نشانه‌شناختی، طرح قابل تأویلی از یک آیین عرفانی را روایت می‌کند که خداپرستی مردم این دیار را در یک انسجام و پیوستگی اجتماعی در منظر فرهنگی هورامان به عینیت می‌رساند.

واژگان کلیدی: نشانه‌شناسی، معنا، روابط همنشینی و جانشینی، مراسم پیر شالیار، منظر فرهنگی هورامان.

* نویسنده مسئول : ۰۹۱۸۳۷۱۴۰۸۰، q_bayzidi@iausdj.ac.ir
این مقاله برگرفته از رساله دکتری یوسف حمه‌جانی تحت عنوان «معناکاوی در معماری از منظر نشانه‌شناسی فرهنگی (مطالعه موردی: ساختارهای معماری هورامان تخت کردستان ایران)» است که به راهنمایی دکتر قادر بایزیدی و مشاوره دکتر جلیل سحابی در دانشکده فنی و مهندسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد سنندج ارائه شده است.

مقدمه و بیان مسأله

«نشانه‌ها، گاه با منشی نمادین، بازمودی از جهان ارایه می‌دهند» (گیرو، ۱۳۹۲). هر پدیده‌ای به عنوان یک نشانه به خودی خود فاقد معناست و از طریق الصاق معانی و نمادهای عینی توسط انسان معنا دار می‌شود؛ چرا که «معنا نیاز بنیادی انسان است» (نوربرگ-شولتز، ۱۳۹۱: ۵۳۱) و «انسان در میان موجودات گونه‌ای است که به شدت میل به معناسازی دارد و معنا را از طریق تولید و تفسیر "نشانه‌ها" به وجود می‌آورد» (چندلر، ۱۳۹۴: ۴۱). در این میان، رسوم، سنت‌ها و آیین‌های کهن، به عنوان نشانه/باز نمودی فرهنگی از اندیشه و تفکر انسانی، با منشی نمادین، تفسیری از جهان و جهان‌بینی انسان ارایه می‌دهند و نقش بسیار مهمی در انسجام و پیوستگی اجتماعی بر عهده دارند؛ چرا که بسیاری از این مراسم آیینی به عنوان نشانه‌های هویتی جوامع مختلف از آن‌ها یاد می‌شود و «اشکالی از ارتباط هستند که به واسطه آن‌ها، شخص خود را در چارچوب رابطه‌ای که با گروه دارد و گروه خود را در قالب رابطه‌ای که با جامعه دارد تعریف می‌کند» (گیرو، ۱۳۹۲: ۱۱۶). اما امروزه به دلیل توسعه سریع و شتابزده ارتباطات مجازی و سیطره رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی، ارتباطات حقیقی ناشی از این آیین‌ها در حال کم‌رنگ شدن است و ارزش‌های نهفته در این عناصر غنی فرهنگی، در بُعد درون فرهنگی، رو به نابودی و فراموشی هستند و امکان بهره‌برداری از آن‌ها در ابعاد گوناگون توسعه در حال از بین رفتن است. همچنین در بُعد برون فرهنگی، عدم شناخت از معانی نهفته در این عناصر فرهنگی، باعث می‌شود تبادل فرهنگی با یک مجموعه غنی فرهنگی دیگر با بیشترین تعارض صورت پذیرد و پویایی فرهنگی و انسجام و پیوستگی اجتماعی از بین برود. بر این اساس و همچنین به دلیل پژوهش‌های اندک، پراکنده و نامنسجمی که در حوزه نشانه‌شناسی در منطقه هورامان انجام شده است، پژوهش حاضر تلاش می‌کند پس از بررسی مفاهیم و مبانی نشانه‌شناسی در بخش ادبیات نظری و ارایه روش‌شناسی پژوهش، با واکاوی مراسم پیر شالیار به عنوان یک مراسم آیینی در هورامان تخت، در جهت رمزگشایی و تدوین دلالت‌های معنایی آن از منظر نشانه‌شناسی و رمزگان اجتماعی مندرج در آن اقدام کند و چگونگی تولید و بازنمایی اشکال فراوان معنا را، برای نیل به اهداف پژوهشی ذیل، در آن آشکار سازد: ۱- تدوین یک روش علمی جهت قرائت معنایی از منظر فرهنگی با استفاده از دانش نشانه‌شناسی. ۲- کشف و تدوین دلالت‌های معنایی مراسم پیر شالیار در هورامان تخت و نظام معنایی حاصل از نشانه/باز نمودی‌های نمادین آن. ۳-

کمک به تسهیل تبادلات فرهنگی و فراهم کردن زمینه توسعه در ابعاد اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و ...، در سطح منطقه‌ای و ملی به واسطه شناخت و معرفی این آیین از جنبه معنایی. بر این اساس، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این دو سؤال اصلی است: ۱- چگونه می‌توان با استفاده از روش نشانه‌شناسی به خوانش معنایی از نشانه/باز نمودی‌های نمادین یک منظر فرهنگی پرداخت؟ ۲- دلالت‌های معنایی مراسم آیینی پیر شالیار در منظر فرهنگی هورامان کدام است؟

پیشینه تحقیق

مباحث مربوط به معانی نمادین و مفاهیم تبعی و مرتبط و پیوسته با آن بخشی از ادبیات مربوط به نشانه‌شناسی را در سال‌های اخیر به خود اختصاص داده است. بخش عمده‌ای از تحقیقات انجام شده (چندلر، ۱۳۹۴؛ سجودی، ۱۳۹۳؛ کالر، ۱۳۹۰؛ سجودی، ۱۳۹۰ و تاجیک، ۱۳۸۹) اختصاصاً به تشریح چگونگی معناکاوی از منظر نشانه‌شناسی به عنوان یک روش یا نظریه پرداخته‌اند، برخی از پژوهش‌ها (ماجدی و زرابادی، ۱۳۸۹؛ غفاری و فلامکی، ۱۳۹۵؛ دباغ و مختاباد امرئی، ۱۳۹۳؛ نقره‌کار و رئیسی، ۱۳۹۰) نیز نشانه‌شناسی یک مقوله کلی مانند شهرسازی یا معماری یا کاربری خاص مانند مسجد یا مسکن را در حوزه کاری خود قرار داده‌اند، تعدادی از تحقیقات (میرشاهزاده، اسلامی و عینی‌فر، ۱۳۹۰؛ گنون، ۱۳۸۱) خوانش نشانه‌شناسانه بر روی بخشی از یک بنا مانند ایوان یا گنبد انجام داده‌اند. در خصوص نشانه‌شناسی منظر فرهنگی هم مقاله‌ای توسط فیاض، سرفراز و احمدی (۱۳۹۰) به انجام رسیده است؛ این پژوهش ضمن ارایه تعاریفی از چشم‌انداز و جغرافیای فرهنگی به دنبال آن است که به کمک دانش و روش نشانه‌شناسی، چگونگی کشف معنا و محتوای چشم‌اندازهای فرهنگی را روشن کند و همچنین نقش نمادها و نشانه‌های فرهنگی در تولید معنا را تبیین کند ولی روش ارایه شده را در یک نمونه موردی به انجام نمی‌رساند. در این میان، تحقیقات بسیار اندکی در خصوص معناکاوی در منظر فرهنگی هورامان به انجام رسیده است. ریشه‌یابی کاربری رنگ آبی در پنجره‌های ابنیه مسکونی اورامان، عنوان مقاله‌ای است که توسط معماریان، عظیمی و کبودی (۱۳۹۳) با روش توصیفی-تحلیلی به مطالعه دلالت‌های معنایی کاربرد یک عامل بصری مانند رنگ در بناهای مسکونی هورامان تخت می‌پردازد و در پایان مقاله نشان می‌دهد که دلایل زیبایی‌شناسی مهم‌ترین نقش را در کاربری گسترده رنگ آبی در ابنیه سنتی مسکونی منطقه هورامان دارد. همچنین، پورجعفر، صادقی و یوسفی (۱۳۸۸) در پژوهشی

آن‌ها را مقرر داشته است، سخن بگویند» (گیرو، ۱۳۹۲: ۱۲۹). به عنوان مفروض این نوشتار، نشانه‌شناسی کوشش می‌کند تا دلالت‌های معنایی را از روابط ساختاری موجود در این نظام‌های نشانه‌ای نمادین مکشوف سازد و تحلیل کند.

نشانه

بنیادی‌ترین مفهوم در نشانه‌شناسی، "نشانه" است. نشانه‌شناسی در اصل به معنای علم نشانه‌هاست. «نشانه ... (در شکل بازنمون) چیزی است که از دید کسی، از جهتی یا ظرفیتی به جای چیز دیگری می‌نشیند (پیرس، ۱۳۸۱ به نقل از سجودی، ۱۳۹۳: ۲۱). «نشانه‌ها معمولاً به شکل کلمات، تصاویر، اصوات، بوها، طعم‌ها، حرکات و اشیاء ظاهر می‌شوند اما این چیزها ذاتاً معنادار نیستند و فقط وقتی که معنایی به آن‌ها منصوب می‌کنیم تبدیل به نشانه می‌شوند. این استفاده معنادار از نشانه‌هاست که در کانون اهمیت نشانه‌شناسی قرار دارد» (چندلر، ۱۳۹۴: ۴۱). نشانه‌ها حامل بی‌نهایت معنا هستند، لذا دریچه آنان به روی تفسیرهای گوناگون گشوده است. نشانه‌شناسی به ما یاری می‌رساند تا به گنجینه‌های فرهنگی، پسینه‌های ایدئولوژیکی و معرفتی و رمزگان اجتماعی‌ای رهنمون شویم (تاجیک، ۱۳۸۹: ۱۴) و رمز و راز یک نشانه/بازنمون بر ما مکشوف شود.

گونه‌شناسی نشانه در دانش نشانه‌شناسی؛ شمایل^۵ نماد^۶ و نمایه^۷

«تقریباً در همان دورانی که سوسور الگوی خود از نشانه و نشانه‌شناسی را تدوین می‌کرد، در آن سوی اقیانوس اطلس چارلز ساندرز پیرس^۸، فیلسوف پراگماتیست و منطق‌دان، مستقل از سوسور مشغول تدوین الگوی خود از نشانه، نشانه‌شناسی و طبقه‌بندی انواع نشانه بود». (سجودی، ۱۳۹۳: ۲۱). «برخلاف الگوی سوسور که نشانه را به صورت یک "جفت خودبسنده"^۹ معرفی کرده بود پیرس الگوی سه وجهی نشانه را که شامل بازنمون^{۱۰}، تفسیر^{۱۱} و موضوع^{۱۲} است مطرح کرد (تصویر ۱):

بازنمون (نمود): صورتی که نشانه به خود می‌گیرد (که الزاماً مادی نیست).

تفسیر: نه تفسیرگر، بلکه معنایی که از نشانه حاصل می‌شود.

موضوع: چیزی که نشانه به آن ارجاع می‌دهد.

پیرس برهم‌کنش میان نمود (بازنمون)، موضوع و تفسیر را "نشانه‌گی"^{۱۳} می‌نامد؛ (سجودی، ۱۳۹۳: ۲۱؛ چندلر، ۱۳۹۴: ۶۱).

تحت عنوان "بازشناسی اثر معنا در جاودانگی مکان؛ نمونه موردی: روستای هورامان تخت کردستان" به بازشناسی تأثیر و نقش اعتقادات و مراسم عرفانی-تاریخی پیر شالیار در ایجاد حس تعلق و خاطره‌سازی و حضورپذیری و به تبع آن ارتقای نقش محیط به مکان در روستای هورامان تخت از توابع استان کردستان پرداخته و فوایدی نظیر تبدیل آن به قطب گردشگری فرهنگی را که از این رهگذر، می‌تواند حادث شود، مورد بررسی قرار داده است و نهایتاً مقاله بازشناسی منظر فرهنگی-آیینی هورامان با تأکید بر مراسم زیارت پیر شالیار که توسط حنیفی و همکاران (۱۳۹۴) به رشته تحریر در آمده است در بخش پایانی‌اش تأکید می‌کند که وجود زیارتگاه پیر شالیار به عنوان یک مرکزیت فرهنگی به همراه فرهنگ ساکنان و زائران پیرشالیار در طول زمان سبب شکل‌گیری نوع خاصی از منظر فرهنگی در هورامان شده است. بر این اساس، مقاله حاضر، با توجه به تعداد کم تحقیقات انجام‌شده در حوزه معانی نمادین محیطی در هورامان و همچنین عدم وجود پژوهش ویژه‌ای در زمینه ریشه‌یابی دلالت‌های معنایی مراسم پیر شالیار، به نشانه‌شناسی بخشی از منظر فرهنگی هورامان با تمرکز بر مراسم پیر شالیار می‌پردازد.

مبانی نظری پژوهش

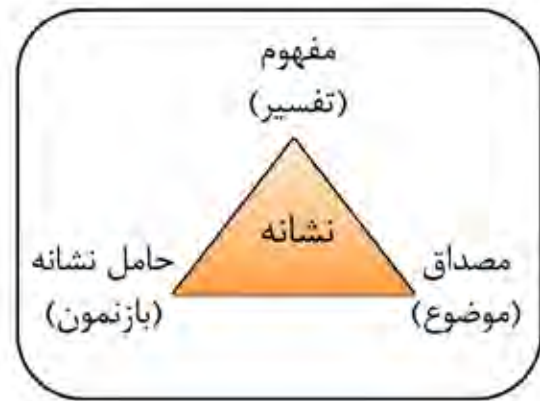
• نشانه‌شناسی

«نشانه‌شناسی^۴ حوزه‌ای از دانش است که به مطالعه سازوکارهای تولید، انتقال و دریافت معنا می‌پردازد» (حمه‌جانی، بایزیدی و سبحانی، ۱۳۹۶: ۶۴). «نشانه‌شناسی اشیاء یا اعمالی را که درون یک فرهنگ معنی دارند، نشانه تلقی می‌کند و از این طریق می‌کوشد قوانین و قراردادهایی را که آگاهانه یا ناخودآگاه توسط اعضای آن فرهنگ درونی شده‌اند و معنای پدیده‌ها را ممکن می‌کند، تشخیص دهد» (کالر، ۱۳۹۰: ۷۶). «بدین ترتیب، یک نشانه‌شناس، دیگر به "چیزبودن چیزها" قانع نیست و برای فهم جهان اجتماعی و فرهنگی به تأمل در عینیات بسنده نمی‌کند، بلکه به شناخت ساختارهای نمادین و نظام‌هایی رو می‌آورد که در چهارچوب آن‌ها معنا خلق می‌شود و جهان انسانی شکل می‌گیرد» (تاجیک، ۱۳۸۹: ۱۳). یکی از این ساختارهای نمادین در ارتباطات اجتماعی، آیین‌ها، جشن‌ها، مراسم، میثاق‌ها، رمزگان‌های ادب و بازی‌ها (گیرو، ۱۳۹۲: ۱۲۷) هستند. «آیین‌ها نظام‌هایی نشانه‌ای هستند که جدا از این که خاستگاه تاریخی و شبه تاریخی‌شان و ارزش تصویری‌شان چه باشد، همواره به شدت قراردادی‌اند. هدف آیین‌ها این است که در یک چارچوب دلالتی، از همبستگی افراد در برابر اجبارهای مذهبی، ملی و اجتماعی که جمع

راهنمایی، پوشیدن لباس مشکی برای عزا و نظیر این‌ها را بایستی نشانه‌هایی نمادین (سمبولیک) تلقی کنیم» (نقره‌کار و رئیسی، ۱۳۹۰: ۶). نشانه‌های نمایه‌ای آن‌هایی هستند که مناسبت دال و مدلول در آن‌ها رابطه‌ای است علت و معلولی. «در این وجه دال اختیاری نیست بلکه به طور مستقیم (فیزیکی یا علی) به مدلول مرتبط است این ارتباط می‌تواند مشاهده یا استنتاج شود» (چندلر، ۱۳۹۴: ۶۷). برای مثال دود نمایه‌ای است بر وجود آتش و یا تب نمایه‌ای است بر بیمار بودن انسان. توجه به این نکته حایز اهمیت است که نمایه‌ها دامنه بسیار گسترده‌ای را شامل می‌شوند، «زیرا تمامی علوم، مناسبات علی و معلولی را تا درجه‌ای مطرح می‌کنند» (احمدی، ۱۳۸۰: ۲۷). «با مقایسه کارکردی سه گروه فوق‌الذکر چنین استنباط می‌شود که نمادها از لحاظ نشانه‌شناسی انعطاف‌پذیرتر و کارآمدتر از شمایل‌ها و نمایه‌ها هستند» (رئیسی، ۱۳۹۲: ۶۵). چون «دال‌های نمایه‌ای و شمایلی بیشتر توسط مدلول ارجاعی خود تحمیل می‌شوند در حالی که در نشانه‌های نمادین که قراردادی‌تر هستند وسعت تعیین مدلول در آن‌ها بیشتر است» (چندلر، ۱۳۹۴: ۶۷).

معنا

معنا کیفیتی است که زندگی را واجد ارزش می‌کند. «معنا امر تبعی پدیده‌های عینی یا ذهنی است که اشاره به مفهومی اغلب کیفی و غیرمادی دارد. امری که معنی چیزها را در پیوند با ابعاد اجتماعی و فرهنگی محیط مورد توجه قرار می‌دهد» (کاظمی و بهزادفر، ۱۳۹۲: ۷۷). «معنا کلیه ذهنیت‌هایی است که یک محرک برای ناظر به وجود می‌آورد، زمانی که آن را با تجربیات خود، اهداف و منظورهایش مقایسه می‌کند» (حبیب، ۱۳۸۵: ۷). همچنین می‌توان معانی را در دو سطح کلی، معانی حسی و ملموس محیطی (که حاصل ارتباط عینی و بصری ناظر-شکل بوده) و معانی ارزشی و نمادین (که متکی بر خصلت تداعی‌کنندگی اشکال بوده و بر مفاهیم غیر فضایی و اجتماعی و فرهنگی تأکید دارند)، دسته‌بندی کرد «درک معانی نمادین، رمزی و سمبلیک بسیار پیچیده و دشوار است و در بسیاری از موارد از طریق تداعی معانی مفاهیمی خاص که قابل لمس نیستند یا حضور کالبدی در دنیای مادی ندارند، به وجود می‌آیند. دریافت این معانی نیاز به شناخت جامعه‌ای دارد که محیط ساخته‌شده در آن تجلی‌یافته است. این معانی به طور ناگسستنی به عوامل فرهنگی، عقیدتی، سیاسی و مذهبی مردم وابسته هستند» (مطلبی، ۱۳۸۰: ۶۳). تحقیق حاضر ضمن تأکید بر ضرورت وجود و توجه به معانی حسی و ملموس محیطی، معانی

تصویر ۱. مثلث نشانه‌ای^{۱۴} آگدن^{۱۵} و ریچاردز^{۱۶} از الگوی سه‌گانه پیرسی از نشانه. مأخذ: Ogden & Richards, 1923: 14.

طبقه‌بندی سه‌گانه پیرسی از انواع نشانه که هنوز به طور گسترده در مطالعات نشانه‌شناسی به آن ارجاع می‌شود، نشانه‌ها را به نشانه‌های شمایلی، نمادین و نمایه‌ای (سجودی، ۱۳۹۳: ۲۵؛ چندلر، ۱۳۹۴: ۶۶) تقسیم می‌کند. «برحسب چگونگی کارکرد نشانه، می‌توان آن را در یکی از حوزه‌های سه‌گانه دانش نشانه‌شناسی یعنی شمایل، نماد و نمایه تعریف کرد» (کاسارا، ۱۳۸۷: ۲۰). «البته این سه وجه نشانه همواره به صورت سلسله مراتب با هم در تعامل‌اند و باید توجه داشت که خطوط قاطع جداکننده بین این سه شکل نشانه وجود ندارد: یک نشانه ممکن است شمایل، نماد و نمایه یا هر ترکیب دیگری باشد» (چندلر، ۱۳۹۴: ۷۵) و در یک زمان، چندین نقش گوناگون ایفا کند. اما در عین حال «این‌که نشانه‌ای نمادین است، شمایلی است یا نمایه‌ای در اصل به شیوه کارکرد آن نشانه وابسته است» (ماجدی و زرابادی، ۱۳۸۹: ۵۱). نشانه‌های شمایلی آن دسته از نشانه‌ها هستند که در آن مدلول به علت دارا بودن بعضی از کیفیات مشابه به دال یا به این علت که تقلیدی از آن است دریافت می‌شود: مثل نقاشی چهره، فیلم کارتون، ماکت و ... در واقع «شمایل نشانه‌ای است استوار بر شباهت صوری میان دال و مدلول» (احمدی، ۱۳۸۰: ۲۵). نمادها دومین گروه از نشانه‌ها هستند. «در این وجه دال شباهتی به مدلول ندارد اما براساس یک قرارداد اختیاری به آن مرتبط شده است بنابراین رابطه میان دال و مدلول باید شناخته شود» (چندلر، ۱۳۹۴: ۶۶). از این رو «نماد به موجب ایده ذهنی نمادساز به اُبژه‌اش مربوط می‌شود و بدون آن چنین ارتباطی وجود ندارد» (پیرس، ۱۳۸۱: ۶۲)؛ زیرا ارتباط آن با مدلولش ارتباطی مجازی (قراردادی) است و نه حقیقی. «پس نشانه‌هایی مانند حروف الفبا، چراغ

هردوی این روابط تعیین می‌شود. این دو محور یک بافت ساختاری را مهیا می‌سازند که نشانه‌ها در آن معنا می‌یابند» (چندلر، ۱۳۹۴: ۱۲۸).

محدوده مورد مطالعه

• منظر فرهنگی هورامان^{۲۰}

مطالعه حاضر به روستای تاریخی هورامان تخت^{۲۱}، با جمعیتی بالغ بر ۳۵۰۰ نفر، از توابع شهرستان سروآباد در استان کردستان اختصاص دارد (تصویر ۳). این روستا در ۶۳ کیلومتری جنوب غربی شهر مریوان واقع شده است. منطقه هورامان با قدمت تاریخی چند هزارساله سکونت بشری، یک محدوده جغرافیایی کوهستانی صعب‌العبور، با وسعتی برابر ۱۸۴۰ کیلومتر مربع (محمودی، ۱۳۹۵: ۳۸) است که بخشی از آن در ایران، در استان‌های کردستان و کرمانشاه و بخش دیگر آن در شرق اقلیم کردستان در کشور عراق واقع شده است. همچنین یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد کالبدی هورامان، بافت ویژه و معماری پلکانی و سنگی آن است. عبارت منظر فرهنگی^{۲۲} نخستین بار از سوی یک جغرافیدان فرهنگی به نام کارل ساویر^{۲۳} در دهه ۱۹۲۰ به کار رفت؛ «منظر فرهنگی متشکل از منظر طبیعی به وسیله یک گروه فرهنگی است. فرهنگ عامل، ناحیه طبیعی واسطه و منظر فرهنگی نتیجه است» (Sau-er, 1925: 343). «یعنی منظر فرهنگی محصولی است که در فرآیند مداخلات ملموس و ناملموس انسان در طبیعت در گذر زمان شکل یافته و تغییر کرده است» (عشرتی و حناچی، ۱۳۹۴: ۴۲). «منطقه هورامان در کردستان ایران با مرکزیت فرهنگی زیارتگاه پیر شالیار و رسوم مرتبط با آن امروزه به منظر فرهنگی و شناسنامه هورامان تبدیل شده است. فرهنگ ساکنان و زائران زیارتگاه پیر شالیار در طول زمان سبب شکل‌گیری رفتار و کنش‌های خاص و به تبع آن منظر فرهنگی با محوریت زیارت و آیین شده است» (حنیفی و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۷). این منظر فرهنگی را می‌توان حاصل تعامل کنش‌های انسانی با شاخصه‌های بنیادین منظر فرهنگی در سه حوزه طبیعی (خصوصیات جغرافیایی ویژه هورامان)، کالبدی (معماری سنگی و پلکانی هورامان) و آیینی (مراسم پیر شالیار و سایر مراسم هورامان) برشمرد. «از لحاظ وجه تسمیه، اورامان یا «هورامان» از دو بخش (هورا) یا (اهورا) و (مان) به معنی خانه، جایگاه و سرزمین تشکیل شده است. بنابر اعتقاد مردم این ناحیه، هورامان زمانی شهری بزرگ بوده و مرکزیت خاصی داشته است؛ به همین خاطر از آن به عنوان تخت یا مرکز حکومت ناحیه هورامان یاد می‌کردند» (پورجعفر، صادقی و یوسفی، ۱۳۸۸: ۱۱).

ارزشی و نمادین را مدنظر داشته و مبنای مطالعات قرار می‌دهد.

رمزگان

رمزگان^{۱۷} موضوع مهم دیگری است که در بحث نشانه‌شناسی باید مورد اشاره قرار گیرد؛ چرا که ما در قرائت هر متن ناچاریم که نشانه‌ها را با توجه به رمزگان مناسب تفسیر کنیم. «رمزگان عبارت‌اند از مجموعه نشانه‌هایی که میان ارسال‌کننده پیام و دریافت‌کننده آن پیوند برقرار می‌کند» (ضمیران، ۱۳۸۲: ۱۳۲). «لذا رمز چارچوبی را به وجود می‌آورد که در آن نشانه‌ها واجد معنا می‌شوند» (همان: ۱۳۳). در تناظر با دسته‌بندی سه‌گانه نشانه‌ها، سه نوع رمزگان «علمی (منطقی)»، «اجتماعی» و «زیبایی‌شناسی» (ماجدی و زرآبادی، ۱۳۸۹: ۵۲) در دانش نشانه‌شناسی قابل تعریف است؛ که ویژگی‌ها و دامنه کاربرد آن‌ها در جدول ۱ مشاهده می‌شود. بر پایه محتوای این جدول، آنچه در بازخوانی نشانه‌های نمادین (اعتقادات و باورها، فرهنگ و آداب و رسوم، ارزش‌های حاکم بر جامعه، آیین‌ها و ...) بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرد رمزگان‌های اجتماعی است؛ که نشان‌داری منظر فرهنگی در دلالت‌های تلویحی با آن‌ها همگراست.

مناسبات همنشینی و جانشینی

بر اساس مباحث پایه‌ای دانش نشانه‌شناسی، یک متن به لحاظ چگونگی ترکیب و ترتیب عناصر سازنده آن، محصول دو جریان کلی همنشینی^{۱۸} و جانشینی^{۱۹} است؛ یعنی در نظام نشانه‌شناسی، نشانه‌ها ذاتاً چیزی نیستند «بلکه امری صرفاً رابطه‌ای‌اند که هویت و معنای خود را از رابطه متقابل که با دیگر نشانه‌ها برقرار می‌کنند، برمی‌گیرند» (جوادی و نیک‌پی، ۱۳۸۹: ۱۹۵). محور یا رابطه همنشینی همان محور افقی متن است که اجزای متن در یک ترکیب، با یکدیگر همنشین شده و واحدی از سطح بالاتر را تشکیل می‌دهند «این ترکیبات را که تکیه‌گاهشان امتداد زمانی است می‌توان زنجیره نامید» (سجودی، ۱۳۹۳: ۴۹) و محور جانشینی یا متداعی، محور عمودی متن است که در آن اجزا جانشین یکدیگر شده و در همان سطح واحد تازه‌تری را به وجود می‌آورند که امتداد خطی یا زمانی تکیه‌گاه آن‌ها نیست (تصویر ۲).

«رابطه زنجیره‌ای (همنشین) رابطه‌ای «حضور» است؛ یعنی رابطه‌ای بین دو یا چند عنصر که در رشته‌ای از عناصر حضور دارند. بر عکس، رابطه متداعی (جانشین)، عناصر غیابی را در یک زنجیره بالقوه ذهنی به هم پیوند می‌دهد» (سجودی، ۱۳۹۳: ۵۰). «ارزش یک نشانه توسط

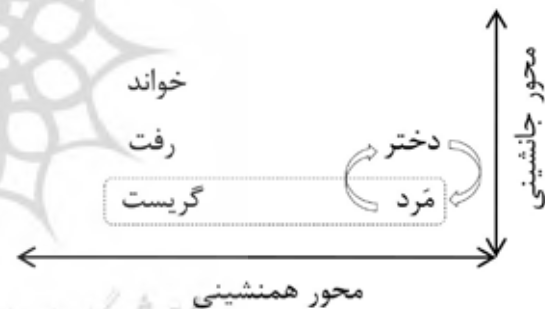
جدول ۱. شاخص‌های عملیاتی رمزگان‌ها. مأخذ: ماجدی و سعیده زرابادی، ۱۳۸۹.

شاخص‌های عملیاتی رمزگان‌های اجتماعی	شاخص‌های عملیاتی رمزگان‌های زیبایی شناسی	شاخص‌های عملیاتی رمزگان‌های منطقی
<p>ماهیت: فرد توسط نشانه، هویت و تعلق خود را به گروه یا سازمانی مشخص می‌کند، اما در عین حال او هم حامل نشانه است و هم جوهرش آن را نهادینه می‌کند. تفوق در دلالت‌های ارتباطی انسان با انسان. نشأت گرفته از تجربه منطقی و احساسی.</p> <p>دامنه کاربرد: برای سازمان‌بندی جامعه و سازمان دلالتی آن به کار می‌رود.</p> <p>انواع رمزگان اجتماعی: نشانه‌های هویت (نشان‌ها و شاخص‌ها) و ارتباطات اجتماعی که بی‌شمارند: آیین‌ها، جشن‌ها، مراسم، میثاق‌ها، رمزگان‌های ادب و بازی‌ها و ...</p>	<p>ماهیت: غالباً منش شمایی دارند، با آفرینش همراه هستند (قدرت آفرینندگی بالا)، نشأت گرفته از تجربه احساسی و تفوق در دلالت‌های ارتباطی انسان با محیط و طبیعت.</p> <p>دامنه کاربرد: انتقال چندوجهی معنا، وحدت پیام و ابژه (خود پیام، موضوع است).</p> <p>انواع رمزگان زیبایی‌شناسی: هنر (نقاشی، سفالگری، مجسمه‌سازی و ...)، ادبیات و معماری و ...</p>	<p>ماهیت: براساس نظامی از اصول بدیهی و عینی طرح‌ریزی شده‌اند؛ تفوق در دلالت‌های ارتباطی انسان با محیط و انسان با طبیعت.</p> <p>دامنه کاربرد: هماهنگ کردن کنش‌ها، تنظیم حرکات جمعی در افراد جامعه، انتقال اطلاعات و فرمان‌ها، بازنمایی ساختار عینی یک واقعیت پیچیده.</p> <p>انواع رمزگان منطقی: نظام‌های علامتی، قوانین، برنامه‌های آموزشی و ...</p>

بایزیدی و سحابی، ۱۳۹۶: ۵۱).

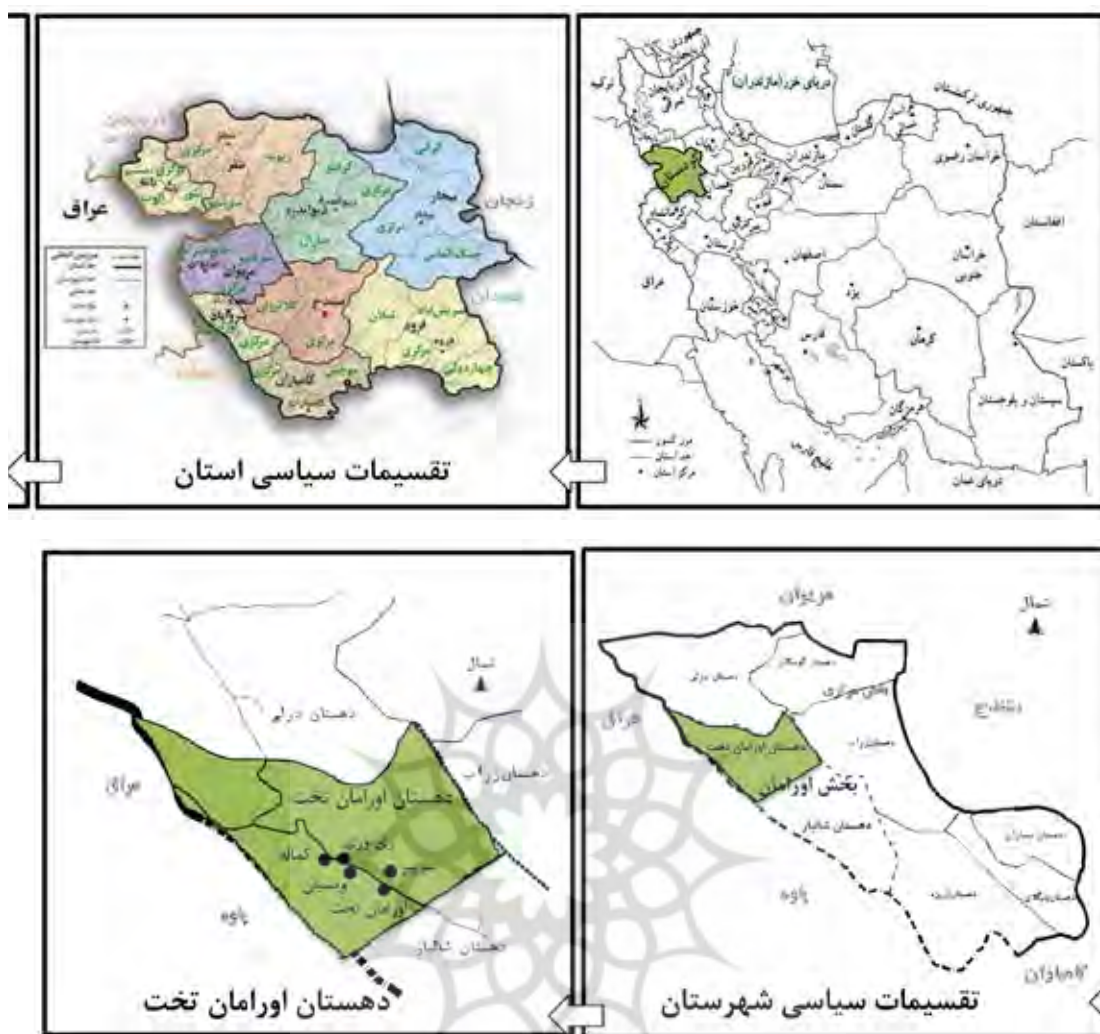
روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر، با به کارگیری رویکرد تفسیرگرایی و روش‌شناسی کیفی به مطالعه موردی مراسم آیینی پیر شالیار در منظر فرهنگی هورامان می‌پردازد. نخستین اصل مهم و محوری در دیدگاه تفسیری، تعریفی است که از انسان ارایه می‌شود. از این رویکرد، انسان موجودی فعال، خلاق و معنا‌ساز تعریف می‌شود که پیوسته در حال ساخت و ساز و معنا‌دار کردن واقعیات اجتماعی پیرامون خود است. به زعم گیدنز، در فرآیند زندگی روزمره، انسان‌ها به کنش متقابل پرداخته و دست به تولید نمادها، معانی و نگرش‌های مشترک می‌زنند که می‌تواند رفتار اجتماعی آن‌ها را معنا‌دار و قابل پیش‌بینی سازد (Giddens, 1984). بنابراین، «براساس رویکرد تفسیری، واقعیت اجتماعی به مثابه محصولی اجتماعی که در فرآیند تعاملات انسانی به صورت روزمره ساخته، بازسازی و تفسیر می‌شود، قابل درک و تفسیر هستند» (محمدپور و رضایی، ۱۳۸۷: ۱۰). این مقاله، برای اجرای عملیات تحقیق و انجام دادن کلیه مراحل کار میدانی، از روش مردم‌نگاری بهره برده است. مردم‌نگاری عبارت است از مطالعه مردم در محیط اجتماعی طبیعی به وسیله ابزارها و روش‌هایی که بتوان به معانی اجتماعی و فعالیت افراد دست پیدا کرد (منادی، ۱۳۸۶). روش مردم‌نگاری را تحقیق طبیعت‌گرا، پژوهش میدانی، مطالعه موردی و تحقیق تفسیری می‌نامند. در این

تصویر ۲. محورهای همنشینی و جانشینی. مأخذ: چندلر، ۱۳۹۴: ۱۲۸.

گزینش این منطقه برای مطالعه موردی از چند جهت دارای اهمیت است: نخست این‌که منطقه هورامان تخت، به لحاظ جغرافیایی و اکولوژیکی از دیگر مناطق کردستان متمایز بوده و کوهستانی بودن و شرایط دشوار جغرافیایی بر شیوه زندگی، معیشت و در کل بر منظر فرهنگی آن تأثیرات بسزایی داشته است. دوم آن‌که منظر و جغرافیای فرهنگی در سرزمین کردستان اگرچه در ساختار کالبدی خود کم‌وبیش مورد بررسی پژوهشگران قرار گرفته است، اما در واکاوی ریشه‌های آن به ویژه در ابعاد معنایی، پژوهشی تأثیرگذار صورت نگرفته است (حمه‌جانی،

تصویر ۳. نقشه موقعیت جغرافیایی هورامان تخت. مأخذ: نگارندگان.

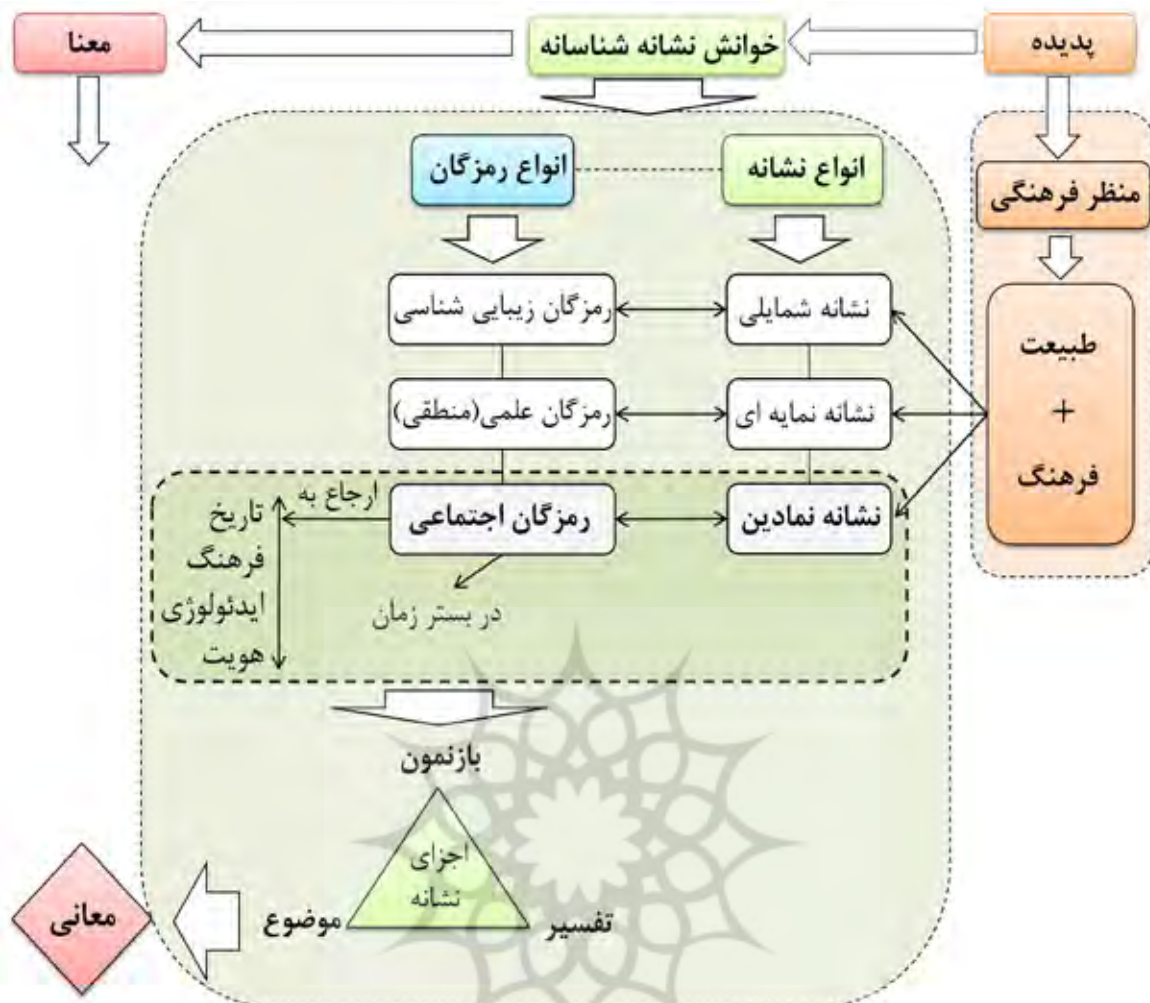
پرونده گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 مرکز جامع علوم انسانی

مدل عملیاتی تحقیق در جهت نیل به اهداف پژوهش و با توجه به وجوه مختلف نشانه از دیدگاه پیرس، مدل عملیاتی تحقیق با اتکا به چارچوب نظری و روش‌شناسی پژوهش برابر تصویر ۴ قابل تدوین است. این نمودار به طور مشخص پاسخ سؤال اول تحقیق و در واقع چگونگی خوانش معنایی از نشانه/بازنمون‌های نمادین یک منظر فرهنگی است.

بحث و یافته‌های پژوهش

یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های منظر فرهنگی هورامان که از گذشته‌های دور تاکنون در فرهنگ هورامان ساری و جاری بوده شخصیت معنوی و عرفانی "پیر شالیار" و آموزه‌ها و مراسم و سنت‌های منسوب به این شخصیت معنوی است.

تحقیق برای گردآوری اطلاعات، علاوه بر حضور در فضا و گردآوری اطلاعات میدانی به روش مردم‌نگاری که شامل روش‌های مشاهده مشارکتی، تصویربرداری، صدابرداری و مطالعه اسناد و مدارک در خصوص مطالعه موردی بوده، از گردآوری اسنادی و کتابخانه‌ای برای تدوین پیشینه و ادبیات نظری تحقیق استفاده شده است. تحقیق حاضر، برای تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی گردآوری شده، از روش نشانه‌شناسی بهره می‌برد. بدین منظور، الگوی سه وجهی پیرس برای معناکوی نشانه/بازنمون‌های نمادین مراسم آیینی پیر شالیار در سه سطح معنایی مورد استفاده قرار گرفته و در بحث معانی حاصل از ترکیب و روابط نشانه‌ها از مناسبات همنشینی و جانشینی برای تفسیر و معناپردازی سیر اصلی خط داستان بهره‌برداری شده است.

تصویر ۴. مدل عملیاتی تحقیق بر پایه چارچوب نظری و روش‌شناسی تحقیق. مأخذ: نگارندگان.

در فرهنگ کهن و معاصر هورامان، پیر شالیار به عنوان پدری معنوی، نماد دین‌داری، خوبی و پشتوانه و نگهبان معنوی در برابر لغزش و گناه مردم این دیار محسوب می‌شود.

مراسم آیینی-عرفانی پیر شالیار در هورامان تخت

مراسم آیینی-عرفانی پیر شالیار که مردم منطقه آن را «عروسی پیرشالیار» می‌گویند، یکی از مظاهر اصلی خلق منظر فرهنگی هورامان است. این مراسم هر سال در فصل زمستان و در هفته دوم بهمن‌ماه برگزار می‌شود. هرچند نام مراسم عروسی است، ولی در اصل یک مراسم آیینی و سنتی است که در آن قربانی می‌کنند و به ذکر و راز و نیاز با خدا می‌پردازند. این مراسم قدمت تاریخی فراوانی دارد؛ بعضی از مورخان برگزاری این آیین را به حدود هزار سال پیش نسبت می‌دهند. بنابر عقاید مردم منطقه هورامانات،

پیر شالیار صاحب کرامات بوده است. از جمله کراماتی که در فرهنگ و تاریخ شفاهی هورامان، درباره او روایت می‌کنند ماجرای شفایافتن "شاه بهار خاتون" دختر کر و لال شاه بخارا است که پیر شالیار او را شفا می‌دهد و پادشاه براساس شرطی که بسته، دخترش را به عقد وی در می‌آورد و مردم جشن عروسی بزرگی برای پیرشالیار و بهار خاتون برپا می‌کنند؛ و بنابر روایات و عقاید مردم، مراسمی که امروزه برگزار می‌شود سالگرد همان روز است. این مراسم هر ساله در نیمه اول بهمن‌ماه و طی مراحل ذیل در هورامان تخت برگزار می‌شود (تصویر ۵):

اطلاع‌رسانی شروع مراسم (خبر): اعلام شروع مراسم جشن بر عهده متولی پیر شالیار است که این کار را با تقسیم گردوهای درخت‌های وقفی پیر شالیار بین خانواده‌های روستای هورامان و روستاهای اطراف در غروب پنج‌شنبه

تصویر ۵. عکس‌های مراحل انجام مراسم آیینی پیر شالیار در هورامان تخت. مأخذ: <http://jamejamonline.ir>.

«در این بخش از مراسم نوجوانان، جوانان و پیران دست در دست هم زنجیره‌ای بزرگ تشکیل داده و حرکات موزون دسته‌جمعی را آغاز می‌کنند و با حرکتی نمادین همبستگی همیشگی خود را به نمایش می‌گذارند. در هنگام رقص و سماع، افرادی نیز قصیده‌هایی از بر می‌خوانند و گروه بزرگ رقص هم لفظ جلاله "الله" را زمزمه می‌کنند» (پورجعفر، صادقی و یوسفی، ۱۳۸۸: ۱۳). در حین مراسم، عده‌ای به عنوان متولی کار هدایت سماع‌کنندگان را بر عهده می‌گیرند. مجدداً در روز پنج‌شنبه عصر تا غروب آفتاب مراسم عرفانی رقص و سماع و دف‌زنی با شرکت گروه‌های مختلف مردم برگزار می‌شود. رقص و سماع عرفانی و تشکیل حلقه‌های دراویش که در بیشتر روزهای این جشن با نواختن دف همراه می‌شود، نوعی رفتار جمعی است که آنان را به احساسی مشترک و حالات روحانی غیرقابل توصیف می‌رساند.

مراسم شب نشست: بعد از غروب آفتاب روز پنج‌شنبه، مردم پس از پایان رقص و سماع، شب‌هنگام وارد خانه‌ای که گویا خانه پیر بوده، می‌شوند و ضمن خواندن ذکر و دعا، به خواندن اشعاری در وصف پیر می‌پردازند. همچنین سخنرانان به سخنرانی در مورد پیر شالیار و بحث‌های مذهبی و عرفانی می‌پردازند. بعد از آن سرودی یا قصیده‌ای خوانده می‌شود و پایان جلسه با دعا ختم می‌شود.

زیارت مزار پیر شالیار (تربی^{۲۶}): یک هفته بعد، در صبح روز جمعه که روز پایانی مراسم است مردم بر سر مزار پیر شالیار و در محوطه‌ی پر از درخت آن، گردهم می‌آیند. در

هفته اول بهمن‌ماه به وسیله کودکان روستا انجام می‌دهد. کلاو روچنی^{۲۴}: در هفته دوم بهمن‌ماه، در غروب روز سه‌شنبه در روستای سرپیر (با فاصله اندک از روستای هورامان تخت) و در صبح زود روز چهارشنبه در هورامان تخت، کودکان به در خانه‌های روستا می‌روند و با گفتن کلمه "کلاو روچنه" هدایایی از قبیل شیرینی و تنقلات دریافت می‌کنند.

قربانی کردن: در صبح روز چهارشنبه حیوانات زیادی در جلوی خانه منتسب به پیر شالیار قربانی می‌شوند. این دام‌ها را اهالی روستا و یا افرادی از روستاهای دیگر در اواخر فصل پاییز برای متولی می‌فرستند و او در فصل زمستان از آنها نگهداری می‌کند و در روز جشن همه این گوسفندان قربانی می‌شوند و بخش عمده‌ای از گوشت آن‌ها در بین مردم روستا تقسیم می‌شود.

پختن غذای محلی: در عصر روز چهارشنبه، از بخشی از گوشت‌های قربانی، یک غذای قدیمی محلی به نام آش ترش (هلوشین^{۲۵}) در داخل خانه پیر شالیار آماده و پخته می‌شود و بین مردم روستا و مهمانان تقسیم می‌شود. آش تهیه شده از مواد مشارکتی و گوشت‌های قربانی، خوراکی نمادین است که در روز مراسم همه اهالی روستا و مهمانان با دارابودن نقش‌ها و پایگاه‌های اجتماعی مختلف از آن تناول می‌کنند و به نوعی خوردن این غذا در روزهای جشن را متبرک می‌دانند.

مراسم سماع و دف‌زنی: در روز چهارشنبه عصر تا غروب آفتاب مراسم عرفانی رقص و سماع و دف‌زنی برگزار می‌شود.

به نظر می‌رسد هریک از مراحل برگزاری این مراسم، در یک ترتیب و توالی درزمانی، واجد ارزش و معنای ویژه می‌شوند (جدول ۲). همچنین، کلیه مراحل در یک پیوستگی ساختاری، با یکدیگر هم‌نشین شده و واحدی از سطح بالاتر را جهت تداعی معانی نمادین تشکیل می‌دهند (محور افقی تصویر ۶). این رابطه زنجیره‌ای بین اجزاء دلیلی است برای توجه به اساس و سرچشمه اصل آفرینش و گرایش به آن که ریشه در میراث معنوی، فرهنگی و دینی جامعه مورد مطالعه دارد و در هسته و جوهره آن، حقیقتی نهفته است که اتکا به آن، انسان را به معرفت‌شناختی نزدیک و از تعلقات دنیوی دور می‌کند. آیین‌هایی که از معنویت دین و مذهب به عنوان بخشی از فرهنگ جامعه بهره می‌گیرند انسان را به حقیقتی والا سوق می‌دهند.

• تحلیل متن به اعتبار محور جانشینی

مراسم پیر شالیار به عنوان یک نشانه، در خلق منظر فرهنگی هورامان در قالب یک متن، دارای برجستگی و اهمیت ویژه‌ای است. «مفهوم آشکارگی یا برجستگی»^{۲۸} که برای اولین بار از سوی رومن یاکوبسن^{۲۹} به کار رفت، بدین معنی است که گزینش صورت برجسته و آشکار در متن، خود پیام خاصی را افاده می‌کند. در مواردی که متنی از حیطة چشم‌داشت‌ها و انتظارات متعارف خارج می‌شود، آن را آشکار یا برجسته می‌نامند. از این‌رو چنین متنی به تأویل نیازمند است. به طور کلی یک دال بارز و برجسته^{۳۰} دارای خصلت‌های نشانه شناختی ویژه‌ای است (ضمیران، ۱۳۸۲: ۱۰۲). به بیانی دیگر، تحلیل متن در محور جانشینی نیازمند بررسی تمایزها و ناهمانندی‌هاست. چرا که وجود این تمایز و ناهمانندی بین زمینه (منظر فرهنگی) و افزوده جدید (مراسم پیر شالیار) باعث تولید پیامی جدید می‌شود. زندگی روزمره مردم هورامان، با دارابودن نقش‌ها و قواعد معمول اجتماعی، متن و زمینه مناسبی برای عرضه مراسم پیر شالیار به عنوان یک استثنا ایجاد کرده است، حضور اجتماعی مردم و اجرای مراسم در غیاب قاعده‌مندی همیشگی زندگی فردی و روزمره، استثنایی است که در متن منظر فرهنگی هورامان رخ می‌دهد و سطح جدیدی از معنا را خلق می‌کند (محور عمودی تصویر ۶) که توجه مخاطب را به سوی خود جلب کند. بارز و برجسته‌کردن شاخص‌های فرهنگی، باعث ادامه حیات این نظم اجتماعی و تداوم و انسجام آن خواهد شد، زیرا صورت‌های غیربرجسته و ناآشکار، نمودی از طبیعی‌شدن ارزش‌های فرهنگی هستند؛ که مرور زمان باعث کمرنگ‌شدن و نهایتاً فراموشی آن‌ها خواهد شد.

همچنین دقت در محور جانشینی (محور عمودی تصویر ۶) و این حقیقت را آشکار می‌سازد که این مراسم

این روز مردم مزار پیرشالیار و سایر پیران را غبارروبی کرده و برای شادی ارواحشان فاتحه می‌فرستند، سپس نان‌های مخصوصی را که توسط طوایف مختلف هورامان درست شده و به گیتی^{۳۱} معروف است با هم قاطی می‌کنند و نهایتاً فردی که متولی پیر است این نان را به همراه ماست که متبرک به مزار پیر شده‌اند در میان حاضرین و سایر اهالی پخش می‌کند. حضور دسته جمعی افراد شرکت‌کننده در مراسم دعا، ذکر و راز و نیاز همگانی در محوطه مزار و رفتن به دیدار آرامگاه پیر شالیار و صرف نان و ماست متبرک در روز جمعه آخرین مرحله از این حرکت جمعی است.

کارگزاران این مناسک مذهبی را افرادی از طوایف مختلف روستای هورامان تخت و روستاهای اطراف تشکیل می‌دهند که در میان این طوایف براساس یک قرارداد نامکتوب و شفاف اجتماعی نوعی تقسیم کار به فراخور طایفه وجود دارد و هرکس در ایام برگزاری مراسم پیرشالیار کار خود را به بهترین شکل انجام می‌دهد. در این سه روز مردم هورامان تخت همه کارهای خود را تعطیل می‌کنند و تمامی وقت خودشان را تنها در این جشن باستانی صرف می‌کنند.

نشانه‌شناسی مراسم پیر شالیار

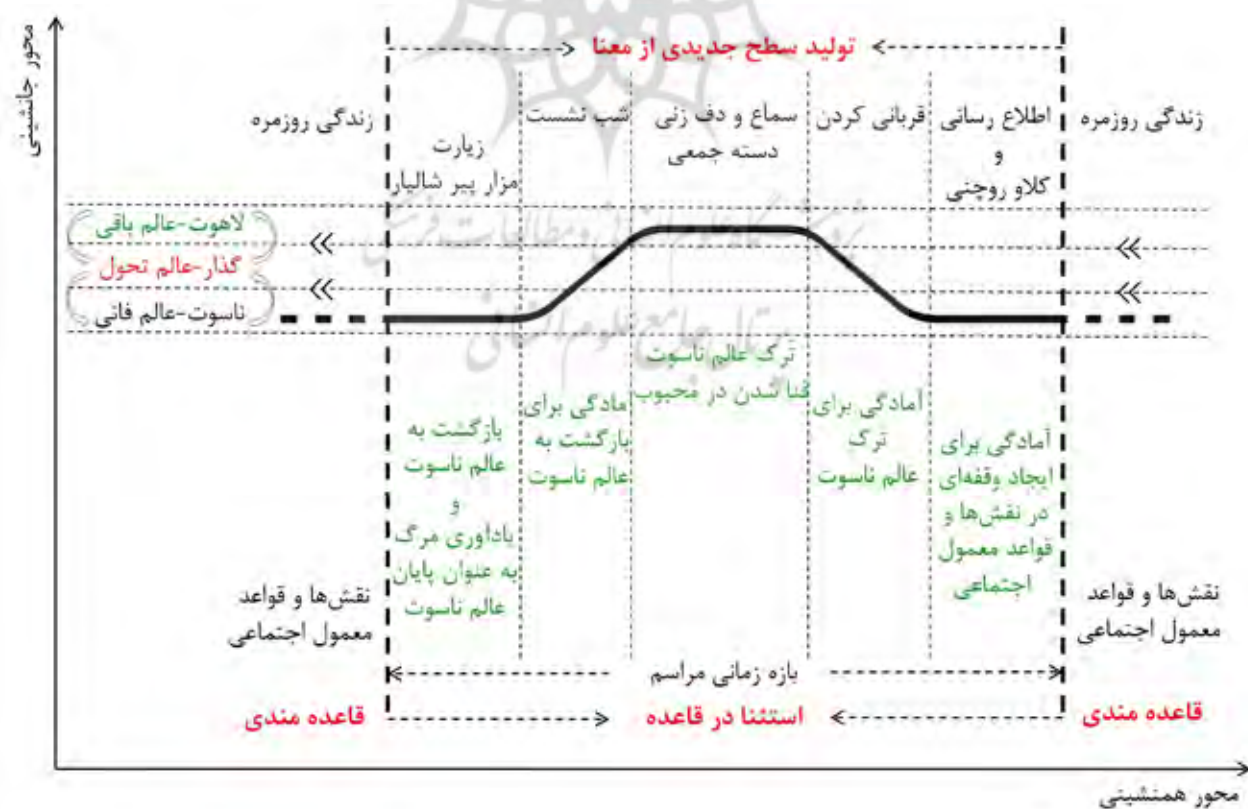
با اتکا به قواعد پیش‌گفته در بخش مبانی نظری، این مراسم از دو وجه مختلف قابل ارزیابی است؛ نخست از جنبه ساختاری و به لحاظ چگونگی هم‌نشینی اجزای مراسم و دیگری به لحاظ محور جانشینی در منظر فرهنگی هورامان تخت به عنوان یک متن؛ که در ادامه به تشریح آن‌ها خواهیم پرداخت.

• تحلیل ساختار مراسم پیر شالیار در روابط هم‌نشینی

هریک از اجزای مراسم آیینی پیر شالیار، در یک قالب بیانی ویژه، به عنوان نشانه/بازنمونی نمادین شناسایی و تدوین شد. این نشانه/بازنمون‌های نمادین در یک محور هم‌نشینی در ساختار کلی متن و در مناسبت با یکدیگر و در یک توالی در زمانی مورد تحلیل و معناکاوی قرار گرفت. با توجه به الگوی سه‌گانه پیرس از نشانه، تفسیر هریک از این نشانه/بازنمون‌ها به عنوان معنای صریح مورد خوانش در سطح ۱ قرار گرفت و در مرحله بعد، معانی ضمنی در دو سطح به عنوان موضوع نشانه مورد خوانش و معناکاوی قرار گرفت (جدول ۲). در تداعی معانی سطح ۱، ویژگی‌های حسی، شکلی و عملکردی مراسم مؤثر بوده‌اند و سطوح دیگر معنا (سطح ۲ و ۳) از انطباق "درزمانی" عناصر به کار رفته اعم از طبیعی و تجربیدی با ارزش‌های فرهنگی و جهان‌بینی مخاطب مورد خوانش و تداعی قرار گرفته‌اند. با دقت در محور هم‌نشینی در خوانش مراسم پیر شالیار

جدول ۲. خوانش نشانه/بازنمون‌های مراسم پیر شالیار در منظر فرهنگی هورامان. مأخذ: نگارندگان.

اجزای نشانه	بازنمون نشانه	تفسیر نشانه	موضوع نشانه
﴿﴾	خوانش سطح ۱ (معانی صریح)	خوانش سطح ۲ (معانی ضمنی)	خوانش سطح ۳ (معانی ضمنی)
اطلاع‌رسانی	- خیردار کردن مردم - دعوت همگانی	- آمادگی و برنامه‌ریزی برای انجام مراسم - انجام یک امر فرهنگی-اجتماعی	- آمادگی برای ایجاد وقفه‌ای در نقش‌ها و قواعد معمول اجتماعی
کلاو روچنی	- یادآوری مجدد روز مراسم	- سپردن نقش به کودکان - آموزش برای آینده - جلوه‌ای از ایثار مال و جان در راه محبوب	- برانگیختن مخاطب - ایجاد شورونشاط اجتماعی
قربانی کردن	- بخشیدن بخشی از دارایی خود به دیگران - کمک به نیازمندان	- آمادگی روحی برای دوری از هرگونه منفعت‌طلبی و زیاده‌خواهی	- قطع دل‌بستگی‌ها و وابستگی‌های دنیوی - آمادگی برای ترک دنیای ناسوت
بختن غذای قربانی	- خوراکی نمادین	- فرهنگ مشارکت و همسانی در بین پایگاه‌های مختلف اجتماعی	- انسجام اجتماعی - تبرک جویی
سماع و دف‌زنی دسته‌جمعی	- راز و نیاز با معبود - تکرار ذکر لفظ جلاله "الله" - انجام امر عبادی-اجتماعی	- از خود بیخودشدن - نفی قوانین طبیعت	- فناشدن در محبوب واقعی و جز او را ندیدن - ترک عالم ناسوت
شب نشست	- خواندن دعا و ذکر - مدیحه‌سرایی در وصف بزرگان	- تکریم و احترام	- آمادگی برای بازگشت به عالم ناسوت
زیارت مزار پیر شالیار	- آرزوکردن - طلب دفع بلا کردن - زیارت مقبره پیر شالیار	- توسل - انجام امر عبادی-اجتماعی - تثبیت باورها و ارزش‌ها	- بازگشت به عالم ناسوت - یادآوری مرگ به‌عنوان نماد پایان زندگی در عالم ناسوت

تصویر ۶. ماهیت نشانه‌شناختی مراسم پیر شالیار در منظر فرهنگی هورامان به اعتبار محور همنشینی و جانیشینی. مأخذ: نگارندگان.

و مشارکت همگانی در پیشبرد امور است؛ و هدف ثانویه آن، انسجام و پیوستگی اجتماعی برای ادامه حیات و تداوم این نظم اجتماعی در طول زمان است. در سطوح میانی، هدف از ادای برخی از اعمال این مراسم، با تمامی رمزها، نمادها و آیین‌هایش فراهم کردن بستری است برای گذر از دل‌بستگی‌های عالم ناسوت و پا گذاشتن در مسیری که پایانش پاک‌سازی درونی و رستگاری است. همچنین با دقت در لایه‌های زیرین این مراسم، آشکار می‌شود این مراسم نشانه‌سازی نمی‌کند بلکه خود به نشانه‌ای در منظر فرهنگی هورامان تبدیل می‌شود و سطح جدیدی از معانی ضمنی را در برابر مخاطب می‌گشاید در حقیقت نشان از پاک‌سازی عُبَار روی جوهر روح انسانی است که در طول امور دنیوی روزمره بر آن رسوب کرده است تا جوهر روح را به لطف و صفای اصلی اعاده دهد؛ و نهایتاً این که مراسم پیر شالیار، باور قومی و جمعی مردم هورامان است و به سان یک اسطوره، راوی سرگذشتی قدسی و مینوی بوده و متضمن روایت یک خلقت است و از منظر نشانه‌شناختی، طرح قابل تأویلی از یک آیین عرفانی را روایت می‌کند که خداپرستی مردم این دیار را در یک انسجام و پیوستگی اجتماعی در منظر فرهنگی هورامان به عینیت می‌رساند. به بیانی دیگر، این آیین نوعی پیوستگی است، که از سویی بین مؤمنانی که یک ایمان مشترک دارند برقرار می‌شود و از سویی دیگر میان گروه و خدا (جدول ۳).

حصول این نتیجه در حالی است که پژوهش‌های پیشین در مورد هورامان تنها به مطالعه دلالت‌های معنایی یک عامل بصری مانند رنگ، یا تبیین نقش پتانسیل‌های معنایی مراسم آیینی مراسم پیر شالیار در جهت ایجاد حس مکان و منظر فرهنگی هورامان پرداخته‌اند؛ و هیچ‌کدام از پژوهش‌های انجام‌شده به ریشه‌یابی دلالت‌های معنایی مراسم آیینی پیر شالیار از منظر نشانه‌شناسی نپرداخته‌اند.

آیینی-عرفانی حرکتی است نمادین از عالم فانی ناسوت به عالم باقی لاهوت؛ زندگی روزمره با داشتن نقش‌ها و قواعد معمول اجتماعی، در یک دوره قاعده‌مند، دنیای فانی ناسوت است و در این محور عمودی، قربانی کردن که نمادی از ترک وابستگی‌ها و دل‌بستگی‌های دنیوی است، عالم تحول و گذار است، اینجا حالتی در حال پدیدارشدن است که در آن، عالم ناسوت در حال نابودی و فراموشی است و با عالمی دیگر در حال جانشینی است؛ عالمی که از جنس ماوراست و در آن قوانین طبیعت نفی می‌شود و انسان از خود بی‌خود می‌شود و در معبود واقعی خود فنا می‌شود و جز او را نمی‌بیند، این عالم، عالم باقی است که در غیاب عالم ناسوت پدیدار می‌شود. تغییر مجدد عوالم و بازگشت دوباره به قاعده‌مندی روزمره، در دو مرحله شب‌نشست (مرحله گذار) و حضور در مزار پیر (بازگشت به عالم ناسوت) صورت می‌پذیرد و پایان مراسم زمانی است که مردم بر مزار پیر گرد هم می‌آیند و با مشاهده مقبره پدر معنوی خود، مرگ را به عنوان پایان زندگی در عالم ناسوت برای خود یادآور می‌شوند (تصویر ۶).

نتیجه‌گیری

مدل عملیاتی تحقیق (جدول ۳) که با اتکا به مدل مفهومی و روش‌شناسی پژوهش تدوین شده است، به طور مشخص پاسخ سؤال اول تحقیق و در واقع چگونگی خوانش معنایی از نشانه/بازنمون‌های نمادین یک منظر فرهنگی است. اما در خصوص پاسخ به سؤال دوم، با توجه به مطالعه انجام گرفته و در یک جمع‌بندی کلی می‌توان چنین اظهار داشت که: مراسم پیر شالیار در سطوح اولیه معنا، نماد عینی نظم اجتماعی و مشارکت فعال مردم در مناسبت‌های مختلف اجتماعی و فرهنگی است که هدف اولیه آن ایجاد روحیه شور و نشاط اجتماعی برای تعاون

جدول ۳. معانی صریح و ضمنی تداعی شده از کلیت مراسم پیر شالیار. مأخذ: نگارندگان.

معنای صریح		معانی ضمنی				معنای حقیقی	
خوانش ۱	خوانش ۲	خوانش ۳	خوانش ۴	خوانش ۵	خوانش ۶	خوانش ۷	خوانش ۸
شورونشاط اجتماعی	تعاون و مشارکت همگانی	انسجام و پیوستگی اجتماعی	لبیک به دعوت حق	جستجوی حقیقت	دل‌کندن از دنیا	بیداری دل	ازخود بی‌خود شدن
فناشدن در معبود	خداپرستی						

۳. Rene Guenon

۴. Semiotics

۵. Icon

پی‌نوشت‌ها

۱. Sign

۲. Meaning

۴۷-۵۸

- حمه جانی، یوسف. (۱۳۹۷). معناکاوی در معماری از منظر نشانه‌شناسی فرهنگی (مطالعه موردی: ساختارهای معماری هورامان تخت کردستان ایران). پایان‌نامه دکتری منتشر نشده. دانشگاه آزاد اسلامی واحد سنندج، سنندج، ایران.
- دباغ، امیر مسعود و مختاباد امرئی، مصطفی. (۱۳۹۳). چارچوبی نوین برای خوانش مساجد تهران معاصر. نقش جهان - مطالعات نظری و فناوری‌های نوین معماری و شهرسازی، ۴ (۲): ۲۲-۳۵.
- رئیسی، محمدمنان. (۱۳۹۲). معناشناسی در آثار معماری برای ارتقای طراحی مسجد (پژوهش موردی: معنا پردازی در مساجد معاصر تهران). پایان‌نامه دکتری منتشر نشده. دانشگاه علم و صنعت تهران، ایران.
- سجودی، فرزانه. (۱۳۹۰). نشانه‌شناسی: نظریه و عمل - مجموعه مقالات. تهران: نشر علم.
- سجودی، فرزانه. (۱۳۹۳). نشانه‌شناسی کاربردی. تهران: نشر علم.
- ضیمران، محمد. (۱۳۸۲). درآمدی بر نشانه‌شناسی هنر. تهران: نشر قسه.
- عشرتی، پرستو و حناچی، پیروز. (۱۳۹۴). تعریفی نوین از مفهوم منظر فرهنگی مبتنی بر فرآیند شکل‌گیری آن. نقش‌جهان - مطالعات نظری و فناوری‌های نوین معماری و شهرسازی، ۵ (۳): ۵۱-۴۲.
- غفاری، علیرضا و فلامکی، محمد منصور. (۱۳۹۵). بازتاب نظریه‌های نشانه‌شناسی در خوانش معماری و شهر. نشریه مدیریت شهری، ۱۵ (۴۵): ۳۳۹-۳۵۰.
- فیاض، ابراهیم، سرفراز، حسین و احمدی، علی. (۱۳۹۰). نشانه‌شناسی چشم‌اندازهای فرهنگی در جغرافیای فرهنگی؛ راهبردی مفهومی برای فهم و کشف معنا. فصلنامه تحقیقات فرهنگی، ۴ (۴): ۹۱-۱۱۶.
- کاسارا، سیلیویو. (۱۳۸۷). پیتر آیزنمن (اظهارات). ت: سیامک پناهی. تهران: نشر گنج هنر.
- کاظمی، علی و بهزادفر، مصطفی. (۱۳۹۲). بازشناسی نظام معنایی محیطی در محیط‌های تاریخی. فصلنامه مطالعات شهری، ۲ (۶): ۷۵-۸۷.
- کالر، جانان. (۱۳۹۰). در جستجوی نشانه‌ها - نشانه‌شناسی، ادبیات، و اسازی. ت: لیلیا صادقی و تینا امراللهی. چاپ دوم. تهران: نشر علم.
- گنون، رنه. (۱۳۸۱). معانی نمادین گنبد. ت: فرزین فردانش. نشریه خیال (فصلنامه فرهنگستان هنر)، ۴ (۴): ۷۲-۷۷.
- گیرو، پیر. (۱۳۹۲). نشانه‌شناسی. ت: محمد نبوی. تهران: انتشارات آگاه.
- ماجدی، حمید و سعیده زرآبادی، زهرا السادات. (۱۳۸۹). جستاری در نشانه‌شناسی شهری. نشریه آرمانشهر، ۳ (۴): ۴۹-۵۴.
- محمدپور، احمد و رضائی، مهدی. (۱۳۸۷). درک معنایی از پیامدهای ورود نوسازی به اورامان کردستان ایران به شیوه پژوهش زمینه‌ای. مجله جامعه‌شناسی ایران، ۹ (۱ و ۲): ۳۳-۳.
- محمودی، محمد. (۱۳۹۵). فرهنگ جغرافیایی هورامان. سنندج: انتشارات کردستان.
- مطلبی، قاسم. (۱۳۸۰). روان‌شناسی محیطی دانشی نو در خدمت

- ۶. Symbol
- ۷. Index
- ۸. Charles Sanders Peirce
- ۹. Self-contained dyad
- ۱۰. Representamen
- ۱۱. Interoretant
- ۱۲. Object
- ۱۳. Semiosis
- ۱۴. Semiotic Triangle
- ۱۵. C. K. Ogden
- ۱۶. I. A. Richards
- ۱۷. Codes
- ۱۸. Syntagmatic
- ۱۹. Paradigmatic
- ۲۰. Hawraman
- ۲۱. Hawraman Takht
- ۲۲. Cultural Landscape
- ۲۳. Carl Sauer
- ۲۴. Killaw Rochne
- ۲۵. Hiloshin
- ۲۶. Trbe
- ۲۷. Gete
- ۲۸. Markedness
- ۲۹. Roman Jakobson
- ۳۰. Marked Signifier

فهرست منابع

- احمدی، بابک. (۱۳۸۰). ساختار و تأویل متن. تهران: نشر مرکز.
- امینی ثامانه، محمدرشید. (۱۳۹۳). اورامان را بهتر بشناسیم. میروان: انتشارات ریباز.
- پورجعفر، محمدرضا، صادقی، علیرضا و یوسفی، زاهد. (۱۳۸۸). بازشناسی اثر معنا در جاودانگی مکان نمونه موردی روستای هورامان تخت کردستان. فصلنامه مسکن و محیط روستا، ۲۸ (۱۲۵): ۱۷-۲.
- پیرس، چارلز سندرز. (۱۳۸۱). منطق به مثابه نشانه‌شناسی: نظریه نشانه‌ها. ت: فرزانه سجودی. نیم سالانه زیبا شناخت، ۶ (۶): ۶۳-۵۱.
- تاجیک، محمدرضا. (۱۳۸۹). نشانه‌شناسی نظریه و روش. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۵ (۴): ۳۹-۷.
- جوادی، محمد اسلم و نیک‌پی، امیر. (۱۳۸۹). ایده و مفهوم ساختارگرایی با بررسی آرای سوسور و لوی استروس. نشریه معرفت فرهنگ اجتماعی، ۳ (۳): ۲۰۳-۱۷۷.
- چندلر، دانیل. (۱۳۹۴). مبانی نشانه‌شناسی. ت: مهدی پارسا. تهران: انتشارات سوره مهر.
- حبیب، فرح. (۱۳۸۵). کندوکاوی در معنای شکل شهر. مجله هنرهای زیبا، ۲۵ (۱۴): ۵-۱۴.
- حمه جانی، یوسف، بایزیدی، قادر و سبحانی، جلیل. (۱۳۹۶). مطالعه کیفی دلالت‌های معنایی معماری هورامان تخت از منظر نشانه‌شناسی. باغ نظر، ۱۴ (۵۷): ۶۲-۴۵.
- حنیفی، پردیس، ابراهیمی دهکردی، امین و بلادی ده بزرگ، سید احسان. (۱۳۹۴). بازشناسی منظر فرهنگی-آیینی هورامان با تأکید بر مراسم زیارت پیر شالیار. دو فصلنامه پژوهش‌های منظر شهر، ۲ (۴):

- معماری و طراحی شهری. مجله هنرهای زیبا، (۱۰) : ۵۲-۶۷.
- معماریان، غلامحسین، عظیمی، سیروان و کبودی، مهدی. (۱۳۹۳). ریشه‌یابی کاربرست رنگ آبی در پنجره‌های ابنیه مسکونی (نمونه موردی: ابنیه مسکونی اورامان). فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، ۱ (۳) : ۴۶-۵۹.
 - منادی، مرتضی. (۱۳۸۶). مردم‌نگاری. فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی، ۱۳ (۵۱) : ۱۱۱-۱۳۰.
 - میرشاهزاده، شروین، اسلامی، سیدغلامرضا و عینی‌فر، علیرضا. (۱۳۹۰). نقش فضای مرزی - پیوندی، در فرایند آفرینش معنا (ارزیابی توان معناآفرینی فضا به کمک رویکرد نشانه‌شناسی). هویت شهر، ۵ (۹) : ۵-۱۶.
 - نقره‌کار، عبدالحمید و رئیسی، محمدمنان. (۱۳۹۰). تحلیل نشانه‌شناختی سامانه مسکن ایرانی بر پایه ارتباط لایه‌های متن/
 - مسکن. مجله هنرهای زیبا، ۳ (۴۶) : ۵-۱۴.
 - نوربرگ-شولتز، کریستیان. (۱۳۹۱). معنا در معماری غرب. ت : مهرداد قیومی بیدهندی. تهران : نشر متن.
 - Ogden, C. K. & Richards, I. A. (1923). *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*, Magdalene College, University of Cambridge.
 - Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. London: Polity Press.
 - Sauer, C. O. (1925). *The Morphology of Landscape*, In J. Leighly (Ed.). *Land and life: A selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*. Berkeley; California: University of California Press.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

حمه‌جانی، یوسف، بایزیدی، قادر و سبحانی، جلیل. (۱۳۹۷). نشانه‌شناسی مراسم آیینی پیر شالیار در منظر فرهنگی هورامان. باغ نظر، ۱۵ (۶۷) : ۳۰-۱۷.

DOI: 10.22034/bagh.2018.80611

URL: http://www.bagh-sj.com/article_60565.html

